

ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALAR IŞIĞINDA PARLAMENTERLERE TANINAN GÜVENCELER VE YASAMA DOKUNULMAZLIĞI SORUNUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Cüneyt Yüksel*

Değerli Hocam,
Prof. Dr. Füsun Sokullu-Akıncı'ya
en derin sevgi ve saygılarımla

1. Giriş

Türkiye’de parlamenter dokunulmazlıkların kaldırılması konusunda yaygın bir kamusal talep vardır. Bu talebin nedenlerinden biri, toplumun büyük bir kesimi tarafından siyasal yolsuzluğun ve etik dışı faaliyetlerin sebeplerinden en önemlisi olarak dokunulmazlıkları görmesidir. Diğer bir neden ise, dokunulmazlığın, parlamenterlere yasama görevini yerine getirirken tanınan güvenceden çok, yolsuzlukla savaşı engellemek amacıyla hizmet ettiği inancıdır.¹ Dolayısıyla, günümüzde, toplumun büyük bir kesimi dokunulmazlıkların kaldırılmasını talep etmektedir.

Bütün demokratik ülkelerde, yasama meclisleri üyelerine, yasama görevlerini gereği gibi yerine getirebilmelerini sağlamak amacıyla bazı bağışıklıklar tanınmakla birlikte yasama meclisi üyelerini bu biçimde diğer vatandaşlardan farklı bir statüye bağlı tutmanın amacı, kuşkusuz onları “ayrıcalıklı” ve “hukukun üstünde” bir grup durumuna getirmek olarak anlaşılabilir. Yasama dokunulmazlığı bir amaç olmayıp milletvekillerinin halkın iradesini meclise tam olarak yansıtarak milli iradenin eksiksiz gerçekleşmesini sağlamalarının aracıdır.²

Siyasal rejimin demokratik olarak nitelendirilmesinin en önemli unsurlarından biri, seçilen temsilcilerin, hesap verebilir olmalarıdır.³ Bu da seçilenlerin, seçenler önünde sorumlu olmaları (seçimlerde), parlamento ve yargı önünde sorumlu olmaları (cezai ya da hukuki sorumluluk) biçiminde ortaya çıkmaktadır.

* TBMM 23. Dönem Milletvekili. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden lisans; Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden yüksek lisans; Stanford Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden yüksek lisans ve doktora derecelerine sahiptir.

¹ Gürcan Koçan, Simon Wigley, “*Democracy and the Politics of Parliamentary Immunity in Turkey*”, *New Perspectives on Turkey*, No. 33 (2005), s. 121-143. Aynı yönde görüş için bkz.: Ercis Kurtuluş, “*Country Reports on Political Corruption and Party Financing-Turkey*”, (Transparency International, 2004), Çevrimiçi, www.transparency.org, 18 Mart 2007.

² E. 1994/17, K. 1994/36, Kt. 21.3.1994, Çevrimiçi, <http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1994/K1994-36.htm>, 26.Mart.2007.

³ Bkz: Adam Przeworski, **Democracy, Accountability and Representation**, 1999; Robert D. Behn, **Rethinking Democratic Accountability**, 1999.

Türkiye’de temiz toplum özlemi yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını gündeme getirmiştir. TBMM, sorunların çözümünde katkısı beklenen veya katkısı gerçekleşen kurumlar arasında ilk sırada yer almaktadır.⁴

Avrupa Birliği İlerleme Raporlarında siyasal yolsuzluk konusunda altı çizilen en önemli sorunlardan biri dokunulmazlıklardır. Bununla birlikte, Dünya Bankası’nın yolsuzluk düzeylerini izleyen raporlar serisinin sonuncusu, "Geçiş Sürecinde Yolsuzlukla Mücadele 3-Kim Başarılı ve Neden?" Raporu’na göre, "Türkiye’de parlamenterleri her şeyden koruyan, yasama organı üyeleri için aşırı dokunulmazlık hala yaygın bir sorun", denilmiştir.⁵ Diğer yandan, Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu (*Group of States Against Corruption-GRECO*) tarafından yayınlanan Nisan 2006 tarihli Raporda dört yıldan bu yana toplam 115 milletvekili hakkında dokunulmazlığın kaldırılmasının talep edildiği, ancak uygulama olmadığı belirtilmiştir. Türkiye’de yapılan incelemeler ve çeşitli kurumların temsilcileriyle temaslar sonucunda hazırlanan GRECO Raporu’nun tavsiye bölümünde, rüşvetle etkili mücadele politikalarını güçlendirmek ve bunların uygulanmasını sağlamak amacıyla, dokunulmazlık kaldırılırken yargı kurumları arasında işbirliğinin artırılması gereğine ve yargı bağımsızlığının önemine dikkati çekilmiştir.⁶

Haziran 2003’de kurulan "Milletvekilliği Dokunulmazlığı’na Dair geçici Meclis İnceleme Komisyonu", Ocak 2004’de raporunu sunmuştur. Rapor’da, "yolsuzluk sorunu diğer yapısal reformlarla birlikte ele alınıncaya dek milletvekilliği dokunulmazlığının şimdiki formatında kalması gerektiği sonucunu çıkartmıştır", denilmektedir.⁷ Kamudaki bütün yargılanma ayrıcalıklarının, dokunulmazlıklarla birlikte siyasette etik ilke ve kurallarının hayata geçirilmesi ve siyasal yolsuzlukların engellenmesi yönündeki en büyük engellerden biri olduğu gerek konuyla ilgili uluslararası çalışmalar ve raporlar gerekse toplumun büyük bir kesimince dile getirilmektedir. Dokunulmazlıklar konusunun kamudaki diğer ayrıcalıklarla beraber ele alınması devletin bütününde bir etik sisteminin kurulması açısından gereklidir. Zira günümüzde kamu görevlilerine bahşedilmiş ayrıcalıklar hem yürütmede hem de yargıda, aynen yasamada olduğu gibi ayrıcalıkların oluşmasına sebep olmaktadır.⁸

Gerek kapsamı ve kaldırılma usulü gerekse uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle yasama dokunulmazlığı, TBMM’nin saygınlığını zedeler bir kurum haline gelmiştir.⁹ İçtüzüğe göre Hazırlık Komisyonu’nun ve Karma Komisyon’un

⁴ Bkz. Yılmaz Esmer, **Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye’de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler**, TESEV Raporu, 1999, s. 42, Tablo 3.5.

⁵ Çevrimiçi, <http://web.worldbank.org/>, 26.Mart.2007.

⁶ Rapor’un tam metni için bkz.: (çevrimiçi), [http://www.coe.int/t/dg1/Greco/evaluations/round2/GrecoEval1-2\(2005\)3_Turkey_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dg1/Greco/evaluations/round2/GrecoEval1-2(2005)3_Turkey_EN.pdf), 26 Mart 2007.

⁷ Ankara Milletvekili Yakup KEPENEK ve 44 Arkadaşının Yasama Dokunulmazlığı Konusunda, Anayasanın 98 inci İç Tüzüğün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/70) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, (2003)’te "yargı bağımsızlığı olmadığı iddiasıyla dokunulmazlıkların kaldırılmamasına" karar verdiğini görülmektedir. (çevrimiçi), http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/dokunulmazlik_son.htm, 26.Mart.2007. (Bundan böyle " (10/70) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu" olarak anılacaktır.)

⁸ Kamuda yargısal ayrıcalıkların kaldırılması yönündeki düşünceler için bkz., Cüneyt Yüksel, **Devlette Etik: Dünyada ve Türkiye’de Kamu Yönetiminde Etik, Yasal Alt-yapı ve Uluslararası Uygulamalar**, 2010, s.383-423. (Bundan böyle, "Yüksel, Devlette Etik," olarak anılacaktır.)

⁹ "Yasama dokunulmazlığı kurumunun, Türkiye’de, dünyadaki yaygın uygulamasından daha kapsamlı düzenlenmiş olması, son yıllarda, yargı yolunu tıkayan nedenlerden biri olarak nitelenmesine ve yoğun eleştirilere yol açmıştır. Özellikle, Susurluk olayı

birer ay içerisinde raporlarını sunması zorunlu iken, dokunulmazlığın kaldırılmasına dair talepler, yıllarca TBMM’de beklemekte, bir türlü sonuçlandırılmamaktadır. Yasama dokunulmazlıkları konusunda 23. Dönemden intikal eden 481 tezkere ile birlikte 24. Dönemde toplam yasama dokunulmazlığı tezkere sayısı 740’a ulaşmıştır. Anayasa ve Adalet komisyonları üyelerinden kurulu Karma Komisyonca dokunulmazlık tezkereleri görüşülmemiş olup iki tezkere talep üzerine Başbakanlığa iade edilmiştir.¹⁰

Böylece yasama dokunulmazlığı, milletvekillerine, kamu yararı dikkate alınarak görevlerinin gereği tanınmış bir güvence iken, adeta, bir hukuk devletinde asla kabul edilemeyecek kişisel bir ayrıcalığa dönüşmektedir. Başka bir söyleyişle, yasama işlevinin gereği gibi yerine getirilmesindeki kamu yararı ile ceza adaletinin gerekleri karşılaştırıldığında, dokunulmazlık kurumu, bu halıyla, kamu yararı ile açıklanamayacak ölçüde ceza adaleti aleyhine bir görünüm sergilemektedir.¹¹

Şu anda Meclis’te bulunan ve görüşülmesi “dönem sonuna” ertelenen dokunulmazlık dosyalarından büyük bölümünü Anayasa’nın 76. maddesinde düzenlenen, inancı kötüye kullanma, dolandırıcılık, ihaleye fesat karıştırma, zimmet gibi “milletvekili seçilmeye engel” yüz kızartıcı suçlar oluşturmaktadır. Diğer yandan, Siyasal Partiler Yasasına aykırılık, ihale mevzuatına aykırı davranma ve resmi alım-satımlara fesat karıştırma ile ilgili dosyalar mevcuttur. Anayasal sistematığe milletvekili seçilmeye engel suçlar olarak giren 76. maddede düzenlenen suçlardan dokunulmazlık dosyalarının bulunması Anayasa’nın öngördüğü amaçların tamamen dışına çıkıldığının bir göstergesidir.

Kamu makamını kendi çıkarı doğrultusunda kullanmak olarak tanımlanan yolsuzluk suçlarıyla ilgili görüşülmesi sürekli ertelenen dokunulmazlık dosyalarının Meclis’te bulunması ve bu konuda kamuoyunda yükselen tepkilere rağmen samimi adımların atılmaması, hukuk devleti ve temiz toplum beklentilerinin gerçekleşmesi açısından konunun ivedilikle çözümlenmesi gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Meclis’in yasama dokunulmazlığı konusunda alacağı karar Türkiye’de etik ilkelere dayalı temiz bir siyaset yapılanması oluşturulması sürecinde hayati bir öneme sahiptir. Siyasetteki kirlenmenin ülkemizin yaşadığı büyük ekonomik krizlerin oluşmasındaki en önemli etkenlerden biri olduğu herkesçe bilinmektedir. Yasama dokunulmazlığı alanında gerçekleştirilecek reformlar siyasi yolsuzluk ve yozlaşmanın önlenmesi yanında hukukun üstünlüğüne dayalı bir sistem kurulması açısından da büyük bir gereksinimdir. TBMM’nin bu yolda atacağı reformcu adımların toplumun her kesiminden büyük destek göreceğine kuşku yoktur.

Gerek dokunulmazlıklarla ilgili 10/70 Sayılı Meclis Raporu’nda gerekse bazı milletvekillerince sürekli kamuoyuna yapılan açıklamalarda dokunulmazlıkların kaldırılmamasının nedenleri arasında başta yargıya olan güvensizlik ve onlara tanınan ayrıcalıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu görüşü savunanlara

sonrasındaki gelişmeler, kamuoyu vicdanında, yasama dokunulmazlığı ile ilgili ciddi tereddütler doğurmuştur” Bkz.: Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasası’na Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta, 2009, s. 241. (Bundan böyle “Tanör, Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasası’na Türk Anayasa Hukuku” olarak anılacaktır.)

¹⁰ TBMM 24. Dönem 1. ve 2. Yasama Yılı Faaliyet Raporu, 12 Haziran 2011-4 Temmuz 2012, s. 65.

¹¹ Bkz.: Metin Feyzioğlu, *Yasama Dokunulmazlığı Üzerine Düşünceler*, Aralık 2003, Çevrimiçi, http://www.turkhukuksitesi.com/hukukforum/art_showarticle.php?s=09_b7616ff8c971b3274851bda959f225&id=114, 26 Mart 2007.

göre yargı mensuplarına ve kamu görevlilerine tanınan ayrıcalıklar dururken milletvekillerinin yasama güvencelerinden olan yasama dokunulmazlığının öncelikli olarak kaldırılması hiçbir yarar sağlamayacaktır. Unutulmamalıdır ki, öne sürülen bu nedenlere çözüm bulma yetkisi de TBMM'nin kendi elindedir. Milletvekilleri yargıya güvenmez, yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı konusunda şüphe duyarlarsa vatandaş nasıl yargıya güvenecek ve hukuk devletine inancaktır. Buna karşılık, ülkemizde yargının sorunlarının olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Yargıtay Başkanı Eraslan Özkaya, 2003-2004 adli yılının açılışında yaptığı konuşmada,¹²

“İsterdim ki, bu adli yıla hukukun üstünlüğünü, insan hak ve özgürlüklerini en geniş boyutları ile gerçekleştirip güvenceye alan, demokratik parlamenter rejimin, özellikle kuvvetler ayrılığı ve denkliği ilkesini gerçek anlamda hayata geçiren, bu bağlamda sözde değil, özde yargı bağımsızlığı ile yargı güvencesini sağlayan, kısaca, devlete değil bireye evrensel nitelikleri öncelik tanıyan, laik, çoğulcu, katılımcı, özgürlükçü demokrasinin tüm kurum ve kuruluşlarını hayata geçiren, çağdaş yeni bir Anayasa veya en azından böyle bir anayasanın hazırlık çalışmalarına başlayalım... özlemlerden değil övünülecek gerçeklerden bahsedelim.”

sözleri ile yargı bağımsızlığı ve demokrasinin tüm kurum ve kuruluşlarını hayata geçirmek için mutlaka Anayasa değişikliğinin gerektiğini vurgulamıştır. Yargıtay Başkanı, yasal ve yapısal reform başlığı ile sürdürdüğü konuşmasında,

“Çağdaş demokrasilerin en belirleyici özelliği olan hukukun üstünlüğünü ve hukuk güvencesinin sağlanması için iki temel unsurun bir arada gerçekleşmesi gerekir. Bunlardan birincisi insan hak ve özgürlüklerin en geniş anlamda tanıyıp güvence altına alan, evrensel ilkelere uygun toplumun gereksinmelerini cevap veren iyi yasaların çıkarılması; ikincisi ise, bunların doğru, etkin bir biçimde ve zamanında uygulanmasıdır. Türk hukukunda bu iki unsurun varlığını ve tam olduğunu ileri sürmek olanaksızdır. Düzeltmesi, değiştirilmesi, hatta yenilenmesi gereken yasaların başında Anayasamız gelmektedir.”

diyerek, temel sorunlara dikkat çekmiştir.

Yasama meclisi üyeleri yargıç teminatı ve yargıç bağımsızlığının uluslararası normlara uygun olarak sağlanması için gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Bununla birlikte hem kamu görevlilerine yargısal ayrıcalık sağlayan memur yargılama sistemi değişmeli hem de yargıdaki ayrıcalıklar¹³ kaldırılmalıdır. Di-

¹² Çevrimiçi, http://www.yargitay.gov.tr/tarihce/tarihce_aak/0304.html, 26 Mart 2007.

¹³ “Hakimlerin, özellikle yüksek hakimlerin gerek yasalarla, gerekse kendi içtihatları ile, *ayrıcalık olarak yorumlanabilecek* belirli bir dokunulmazlığa sahip oldukları açıktır. Milletvekillerinin haklarında hukuk mahkemelerinde tazminat davası açılması yönünde bir engel bulunmadığı halde, Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun 14.1.1976 ve 30.11.1984 tarihli kararlarıyla Yargıtay Başkan ve Üyelerine karşı, Yüce Divanda cezai mahkumiyetlerine karar verilmedikçe, doğrudan tazminat davası açılmayacağına hükmedilmiştir. Bu uygulama Hukuk Usulü Mahkemeleri Kanunundaki “Hukuk Hakimliği Ceza Hakiminin kararı ile bağlı değildir” prensibi ile çelişmesinden dolayı, halen devam etmektedir. Yargıtay üyesi Sayın İsmail Doğanay’ın yukarıda bahsi geçen Hukuk Genel Kurulu kararına yazdığı muhalefet şerhi, bu açıdan dikkat çekicidir. “Elbette, Yargıtay ve Danıştay başkan ve üyeleri de birer insandırlar... hiçbir insan hatadan münezzehe olduğunu iddia edemez... Yargıtay Hukuk Genel Kurulunca itiraz buyurulan kararın hukuki dayanağını bulmak, bizce imkansızlaşmış bulunmaktadır. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu bu kararı ile, tıpkı milletvekilleri gibi, Anayasanın 83 üncü maddesinde öngörülen yasama dokunulmazlığına benzer şekilde, kanuni daya-

ğ er yandan, bütün erklerde uluslararası standartlara uygun etik kanunu ve kodlarının yürürlüğe girmesi gerekmektedir.¹⁴ Bu şekilde devlette saydamlık ve hesap verebilirlik sağlanmış olur ve milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması önünde engel olarak gördükleri durumlara da ortadan kalkar.

Milletin temsilcilerinin, mevkilerinin saygınlığını ve kutsallığını da göz önünde bulundurarak toplum çıkarlarını şahsi çıkarlarından üstün tutmaya başlanmalarının vakti gelmiştir. Millet iradesinin temsilcisi yasama erkinin, saydamlığı ve hesap verebilirliğinin sağlanması toplumda etik anlayışının benimsenmesi için atılması gereken en önemli adımlardan bir tanesidir.¹⁵

2. Parlamenter Bağışıklıklar

Yasama dokunulmazlığı, literatürde, "Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Güvenceler", başlığı altında incelenmektedir. Yasama dokunulmazlığı kavramı yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Parlamenterlere tanınan güvencelere bağışıklıklar da denilmektedir. Bu bağışıklıkların bahşedilmesinin çıkış noktası parlamenterlerin parlamento fonksiyonunu serbestçe yerine getirebilmeleridir. Bunların kamu yararı için kabul edilmiş kurumlar olduğu ve kişisel faydalanma ve yarar sağlamanın söz konusu olamayacağından yola çıkarak kabul edilmiştir.¹⁶

Parlamenter bağışıklıklar Anayasamızın 83. maddesinde Yasama Dokunulmazlığı başlığı altında şu şekilde düzenlenmiştir;

"Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanının teklifi üzerine Meclisçe başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar.

Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezaı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasamızın 14 üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hakkında, seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır; üyelik süresince zamanaşımı işlemez.

nağı asla olmaksızın kazai masuniyet müessesesi ihdas etmiş bulunmaktadır. Böyle bir kazai masuniyeti ihdas edebilme yetkisi, münhasıran Büyük Millet Meclisine aittir. Yoksa Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kendi kendisine içtihatla kazai masuniyet ihdas edemez ve şahsi kanaatimce bu türlü bir davranış ve içtihat, Yargıtay'ın manevi şahsiyet ve itibarını ağır biçimde zedeler." Hakimler hakkındaki tazminat davaları ayrıcalığını bir taraftan sonra, işledikleri iddia edilen suçlardan dolayı yapılacak ceza yargılamasına baktığımızda, farklı mahkemelerde yargılandıklarını ve yargılanabilmeleri için kendi kurullarının karar vermesi gerektiğini görmekteyiz. Uygulamada bazı hakimler için yargı yolu açıldığı halde, bazı hakimlerin yargılanmasının engellenmediğini görüyoruz." Bkz.: (10/70) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu.

¹⁴ Bu yönde bir çalışma için genel olarak bkz., Yüksel, Devlette Etik.

¹⁵ Türkiye'de siyasette etik konusunda teori ve pratiği birleştiren; aynı zamanda ülkemizde siyasette etik altyapısının kurulması için tavsiyelerde bulunan ve model oluşturarak hukuki çerçeveyi çizen bir çalışma için bkz., Cüneyt Yüksel, **Siyasette Etik: Dünyada ve Türkiye'de Kamu Yönetiminde Etik, Yasal Altyapı ve Uluslararası Uygulamalar**, 2010 (Bundan böyle, "Yüksel, Siyasette Etik, " olarak anılacaktır.)

¹⁶ Bkz.: Erdener Yurtcan, "*Yasama Dokunulmazlığı ve Yasakları*", Türkiye Barolar Birliği, Anayasa ve Uyum Yasaları adlı Sempozyum Notları, 13-14 Aralık 2002, s. 147, 148.

Tekrar seçilen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma, Meclisin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasi parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.”

83. maddenin birinci fıkrası “Yasama Sorumsuzluğunu”, İkinci Fıkrası ise “Yasama Dokunulmazlığını” düzenlemektedir. Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı aşağıda ayrı ayrı incelenmektedir.¹⁷

TABLO

	Yasama Sorumsuzluğu (Non-liability)	Yasama Dokunulmazlığı (Inviolability)
Kapsam	Yasama sorumsuzluğu, Parlamenterleri, Parlamento’da görevlerini yerine getirdikleri esnada yaptıkları hareketler, belirttikleri görüşler ve kullandıkları oylar dolayısıyla söz konusu olabilecek cezai takibattan korur. (Hukuki sorumsuzluğun da bu kapsama girip girmediği tartışmalı olmakla birlikte, genel eğilim ve mahkeme kararları, başkalarının kişilik haklarına saldırı teşkil eden söz ve düşüncelerden ve suç teşkil eden fiillerden dolayı tazminat davası açılabileceği yönündedir.)	Yasama dokunulmazlığının kapsamı, genelde Parlamenter’in suçüstü yakalandığı durumlar dışında cezai, hukuki ve idari işlemlerden korunma sağlanmasına rağmen, Parlamentolar arasında oldukça değişkendir. Yasama dokunulmazlığının bazı versiyonları sınırlı bir koruma sağlarken, bazı versiyonları ise Parlamenterle ilgili bir davadaki ilk aşamadaki soruşturmaları bile önleyebilmektedir.
Kapsadığı şahıslar/kişiler	Parlamenterler ve bazı durumlarda, resmi parlamento toplantılarına katılan kimseler	Parlamenterler
Süre	Yasama sorumsuzluğu süresizdir. Koruma, Parlamenter’in vekilliği bittikten sonra da sürmeye devam eder.	Yasama sorumsuzluğundan farklı olarak, yasama dokunulmazlığı genelde sadece Parlamenter’in vekilliği süresince devam eder.
Dokunulmazlık kaldırılabilir mi?	Çoğu Parlamento’da yasama sorumsuzluğu mutlak ve kaldırılamaz. Dünya çapında çok az sayıda Parlamento bunu yapabilmektedir.	Yasama dokunulmazlığı genellikle <u>Meclis</u> ’in onayı ile her zaman kaldırılabilir.

¹⁷ Ayrıca bkz.: Ergun Özbudun, “Constitutional Debates on Parliamentary Inviolability in Turkey”, **EuConst**, 1, 2005, s. 273-276; Serkan Yolcu, “Parliamentary Inviolability v. Right to a Fair Trial: A Constitutional Analysis of the Case of Kart v. Turkey”, Çevrimiçi, <http://ssrn.com/abstract=1912200>, s. 4.

Dokunulmazlığın kaldırılması için prosedür	Yasama sorumsuzluğunun kaldırılmadığı ülkeler için herhangi bir prosedür ön-görülmemiştir; fakat kaldırabilenler için prosedür çoğunlukla, bir şahıs veya yetkili bir memur tarafından yapılacak ilk teklifi ve bunu takiben, meclisin vereceği onay oyunu içermektedir.	Bir çok durumda dokunulmazlığın kaldırılması için yapılan ilk teklif, ilgili yetkili memur tarafından (Cumhuriyet Savcısı, mahkemeler vb.), hazırlanır ve Meclis Başkanına sunulur. Başkan, teklifi incelemek için ilgili komiteye iletir ve bundan sonra teklif, onay veya red için Meclis'e götürülür.
---	--	--

2.1. Yasama Sorumsuzluğu

Yasama sorumsuzluğu milletvekilinin Meclis'te kullandığı oy, söylediği sözler, ileri sürdüğü düşünceler nedeniyle bunlar suç niteliği taşıyabilir, Parlamento dışında bir makam tarafından sorumlu tutulmalarını anlamına gelmektedir. İki amacı vardır; birincisi, Meclis'te millet iradesinin tam bir serbestlikle ifade edilmesi, ikincisi de parlamenterin düşüncelerini açıklarken herhangi bir kovuşurma kuşkusu ve korkusu taşımaması ve kendini tehdit altında hissetmemesidir.¹⁸

Yasama sorumsuzluğunda ölçüt parlamenter fonksiyondur. Dolayısıyla yer bakımından sorumsuzluk belirlenirken yine bu ölçüt karşımıza çıkmaktadır. Parlamento içinde, genel kurulda, meclis kürsüsünde, komisyonlarda, parti meclisi gruplarında yapılan çalışmalar kapsama dâhildir. Diğer yandan, parlamenter fonksiyon meclis dışında da olabileceğinden doktrinde meclis çalışmalarının parlamento dışında yapıldığı zamanlarda parlamenter fonksiyon orada da olduğundan yasama sorumsuzluğu kapsamına alınması gerektiği savunulmaktadır.¹⁹

Anayasa, hakaret ve sövme suçlarını yasama sorumsuzluğu kapsamı dışında tutmamıştır. Bu tür suçlar meclis çalışmaları sırasında işlenmiş olmak kaydıyla yasama sorumsuzluğu kapsamındadır.²⁰ Diğer yandan, suç teşkil eden eylem, oy, söz veya düşünce açıklaması yoluyla işlenmemişse sorumsuzluk söz konusu değildir.²¹ Yargıtay'ın ceza daireleri sorumsuzluğu suç yönünden mutlak kabul ederken, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi yasama çalışmalarıyla ilgili olmayan sözlerde manevi tazminatı haklı görmektedir.²² Yasama sorumsuzluğu şu özellikleri ihtiva etmektedir;

¹⁸ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, (2006), s. 242. (Bundan böyle, "Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş", olarak anılacaktır.) Simon Wigley, "Parliamentary Immunity in Democratizing Countries: The Case of Turkey", **Human Rights Quarterly**, C.31, 2009, s. 572, 573.

¹⁹ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 13. Bası, İstanbul, Beta, 2009, 389-393 (Bundan böyle, "Teziç, Anayasa Hukuku" olarak anılacaktır.)

²⁰ Mesut Aydın, "Milletvekillerinin Yasama Sorumsuzluğunun Siyasal Parti Kapatma Davalarına Etkisi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.58, S.4, 2009, s. 715.

²¹ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 12. Bası, Ankara, Yetkin, 2011, s. 293-295 (Bundan böyle, "Özbudun, Türk Anayasa Hukuku" olarak anılacaktır.)

²² Yargıtay'ın Ceza Daireleri, milletvekilinin meclis kürsüsünden söylediği sözlerde suç unsuru bulunsa bile, bunun sorumsuzluk kapsamına girdiğini kabul etmektedir, Yargıtay 1. Ceza Dairesi'nin 31 12 1948 tarih E. 407, K. 2583 ve Yargıtay 4. Ceza Dairesi'nin 22 6 1950 tarih ve E. 2818, K. 7902 sayılı kararları, Kıratlı M., s. 55-56. Ay-

- Yasama sorumsuzluğu parlamento üyesini cezaî takibata karşı korur.
- Yasama sorumsuzluğu kaldırılmaz.
- Yasama sorumsuzluğu süreklidir. Yani yasama sorumsuzluğu kapsamına giren bir fiilden dolayı, parlamento üyesi hakkında, bu sıfatının sona ermesinden sonra da cezaî bir takibatta bulunulamaz.
- Yasama sorumsuzluğu kamu düzenine ilişkindir; vazgeçilemez.²³

Milletvekilinin parlamentoda kullandığı oy sorumsuzluk kapsamına girmekle birlikte milletvekilinin herhangi bir yönde oy kullanması için rüşvet alması durumunda bunun yasama sorumsuzluğu kapsamına girmesi düşünülemez. Zira rüşvet suç teşkil etmektedir ve kişisel menfaat kullanılan oya tesir etmektedir.

Ülkemizde milletvekilleri meclis çalışmaları sırasında yaptıkları konuşmalarda sık sık birbirlerine hakaret etmekte, milletvekilliği haysiyet ve onuruna yakışmayan sözler sarf etmektedirler. Hakaret ve sövme suçları mutlak yasama sorumsuzluğunun kapsamına girse de vekillerin bu konuda dikkatli olması, temsilcilik görevine yakışır şekilde davranmaları gerekmektedir.

Yasama sorumsuzluğu birçok ülkenin Anayasa'sında düzenlenmiş bir konudur. İrlanda, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde parlamenterler atılan oylardan ve yasama görevlerini yerine getirirken beyan ettikleri fikirlerinden dolayı kovuşturmaya tabi tutulamazlar ve tutuklanamazlar. Bu ülkelerde yasama meclisi üyelerine tanınan güvenceler bunlarla sınırlıdır, yani yasama dokunulmazlığı değil, yasama sorumsuzluğu söz konusudur. 1999 Finlandiya Anayasası'nın 30'uncu maddesine göre, "bir milletvekili, milletvekilliği görevlerini yerine getirmekten engellenemez."²⁴ Bu durumda milletvekili parlamenter fonksiyonunu yerine getirdiğinden kullandığı oy ve beyan ettiği fikirler mutlak yasama sorumsuzluğu kapsamına girmektedir.

Diğer yandan, Almanya'da bir milletvekili aleyhine hiçbir zaman, Federal Parlamento ya da onun komisyonlarından birinde verdiği oy ya da açıkladığı bir düşüncesinden dolayı, adli ya da disiplin yönünden kovuşturma yapılamaz ve kendisi Federal Parlamento dışında bir başka şekilde hesap vermeye çağrılmaz. Bu hüküm, hakaret ve sövmelere uygulanmaz.²⁵ Bununla birlikte, İngiltere'de dokunulmazlık sadece medenî hukuk alanında vardır ve hakaret ve sövme suç teşkil ettiğinden Parlamento üyesi bir suç işlerse, herkes gibi tutuklanabilir ve yargılanabilir.

Yasama sorumsuzluğu parlamenterlere bahşedilmiş bir hak olmasına rağmen bu hakkın sınırsızca kullanılması gerektiğini savunmak oldukça güç-

rica Yargıtay'ın 4. Hukuk Dairesi kararlarında yasama çalışması ile ilgili olmayan sözlerden dolayı, manevi tazminat istenilebileceğini belirtmektedir, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin 8 7 1966 tarih E. 3490, K. 7470; 8 7 1966 E. 8647, K. 7471, Kt. 13/2/1967, E. 9076 K. 1217.

²³ Teziç, Anayasa Hukuku, s. 396.

²⁴ Kemal Gözler, "Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.56, No:3, Temmuz-Eylül 2001, s.71-101. Çevrimiçi, www.anayasa.gen.tr/dokunulmazlik.htm, 26 Mart 2007. (Bundan böyle, "Gözler, "Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi", olarak anılacaktır.)

²⁵ Bkz. Rules On Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union, 2001, s. 8, 9, Çevrimiçi, <http://www.ecprd.org/ecprd/getfile.do?sessionId=94D1A5CA750B709F1084C41E32F31917?id=5062>, 26 Mart 2007. (Bundan böyle, "Rules On Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union" olarak anılacaktır.)

tür. Yasama sorumsuzluğunun sınırlarını siyasette etik ilkeler çizmelidir.²⁶ Örneğin, bir milletvekili genel kuruldaki müzakerelerde diğerlerine rahatça hakaret edip, aşağılamalıdır. Bu konuda herhangi bir cezai yaptırım olmasına rağmen, bu davranışı etik ihlal teşkil ettiğinden bu ihlalin yaptırımıyla karşılaşmalıdır. Diğer yandan, yasama sorumsuzluğu var diye parlamenter bilinçli bir biçimde topluma yalan söylememelidir. En son Macaristan'da başbakanın topluma yalan söylemesiyle ilgili skandal ortaya çıktığında bu konu oldukça tartışılmıştır. Yalan konusu hem siyasette etik ilkelerden olan bütünlük ve dürüstlüğün ihlalinin teşkil eder hem de yasama sorumsuzluğu uygulamasının dışında kalması gerekmektedir.

2.2. Yasama Dokunulmazlığı

Yasama dokunulmazlığı milletvekillerinin özgürlüğü ve güvenliği ile ilgili güvencelerden birisidir.²⁷ Milletvekillerinin suç işlemeleri durumunda bu statüleri sürdüğü sürece göz altına alınamazlar, tutuklanamazlar ve hükümlülüklerine karar verilip hapse konulamazlar. Bu nedenle, dokunulmazlık sorgulama yapılamaması anlamına gelmemektedir.²⁸

Parlamentelere tanınan yasama güvencelerinin tarihi 1397'de İngiliz Parlamentosu'nun bu konudaki çalışmalarına kadar uzanmaktadır. Parlamentelerin ifade özgürlüğü İngiliz Avam Kamarası'nda 1689 Haklar Beyannamesi ile kabul edilmiştir. Bu beyanname Parlamentelerin meclis müzakerelerinde beyan ettikleri fikirleri ve faaliyetlerini Meclis dışındaki kimselerin müdahalesinden korumaktadır. Görüldüğü gibi, yasama güvenceleriyle ilgili ilk adımlar yasama sorumsuzluğunu düzenlemektedir. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra ise, Fransa'da öncelikle parlamenterlerin görevlerini ifa sırasında beyan ettikleri düşüncelerden sorumsuzluğunu düzenleyen yasama sorumsuzluğu kabul edilmiştir. Daha sonra, 1790 tarihli yasa ile Meclis'in onayı olmadan bir parlamenterin özgürlüğünün kısıtlanamayacağı ilkesi benimsenmiştir. Bu tarihten sonra da yasama üyelerine tanınan güvenceler Avrupa'nın birçok ülkesine yayılmış ve Anayasalarda yasama dokunulmazlığını/yasama sorumsuzluğunu düzenleyen ikili sistem kabul edilmiştir.²⁹

Yasama dokunulmazlığı kurumunun ortaya çıkmasındaki neden, iktidara karşı görünen temsilcilerin iktidar tarafından keyfi, temelsiz ve zamansız kovuşturmalara uğratarak yasama çalışmalarından alıkonulmamaları düşüncesidir. Dokunulmazlığın amacı, milletvekillerini görevleri ile ilgili olmayan eylemlerden dolayı suçsuz saymak olmadığından suç olduğu konusunda duraksama olmayacak bir eylemin failini bu ayrıcalıktan yararlandırmak kurumun amacına ters düşer. Dokunulmazlık Meclisin kararı ile kaldırılabileceği için mutlak bir nitelik taşımaz. Dokunulmazlık, sorumsuzluk gibi sürekli değildir. Milletvekilliği sıfatının devamı süresince sonuç doğurur, bu sıfatın ortadan kalkmasıyla son bulur. Üyelik sıfatı sona erdikten sonra meclis üyesi hakkında

²⁶ Bkz., Cüneyt Yüksel, "Ülkemizde ve Dünyada Siyasette Etik Değerler", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Prof. Dr. İl Han Özay'a Armağan, Cilt: LXIX, Sayı: 1-2, 2011, s. 615-632.

²⁷ Yasama dokunulmazlığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Hüseyin Özcan, **Yasama Bağışıklıkları**, Ankara, Seçkin, 2006, s. 179-193; Tanör, Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, s. 233-238.

²⁸ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, 2006, s. 108. (Bundan böyle, "Kaboğlu, Anayasa Hukuku Dersleri" olarak anılacaktır.)

²⁹ Rules On Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union, s. 8, 9.

ceza kovuşturması yapılabilir. Bu nedenle de 83. maddenin üçüncü fıkrasında üyelik süresince zaman aşımının işlemeyeceği kabul edilmiştir. Milletvekilinin dokunulmazlığının sona ermesinden sonra takibat yapılabilir. Yasama dokunulmazlığı da üyelik süresinin bitmesi ve Meclis üyesinin yeniden seçilmemesi veya Anayasanın 84. maddesi gereğince üyelik sıfatının düşme sebeplerinden biri ile sona ermesi ya da yasama dokunulmazlığının Meclis tarafından kaldırılması ile sona erer.³⁰

Yasama dokunulmazlığı, kişiye bağlı olmayan, yasama faaliyetinin sürekliliğini sağlamaya dönük, bu yüzden kamu yararını içeren, nispi ve geçici nitelikte bir korumadır.³¹ Ayrıca, Türk hukuk düzeninde, yasama dokunulmazlığı kamu düzenindedir.³² Yasama dokunulmazlığının kamu düzeninden olmasının bir sonucu, milletvekilinin dokunulmazlıktan şahsen feragat edememesidir. Milletvekili, dokunulmazlıktan yararlanmak istemese bile, dokunulmazlığının kaldırılması için Meclis'in karar vermesi gereklidir. Bu itibarla, milletvekili rıza gösterse dahi, örneğin sorguya çekilemez, ifadesi alınmaz.

Yasama dokunulmazlığı temsilcinin parlamento toplantılarına katılmasına engel olunmaması ve böylece, bağımsızlığının bir başka yönden de güvence altına alınmasını sağlar.³³ Sorumsuzluk temsilciyi parlamenter fonksiyonu ile ilgili fiillerinden korumayı amaçladığı halde; dokunulmazlık, parlamenter fonksiyonu dışındaki fiilleri nedeni ile toplantıya katılmasının engellenmemesini amaçlar. Sorumsuzluğun sürekli olmasına karşın dokunulmazlık, temsilcilik süresince bir güvence sağlar; onun için de buna geçici dokunulmazlık da denilmektedir.³⁴

Yasama dokunulmazlığının bir diğer amacı, özellikle muhalefet milletvekillerini siyasi nedenlerle açılacak kovuşturmalara karşı korumaktır.³⁵ Bu tespit, hukuk devleti ilkelerinin yeterince özümsemediği ve yürütme organının

³⁰ Bkz. Anayasa Mahkemesi'nin 26.05.2006 tarih ve E. 2004/5, K. 2006/2 No'lu Yaşar Topçu hakkında gerekçeli Yüce Divan Kararı, s. 142. Karara (çevrimiçi), http://www.anayasa.gov.tr/images/loaded/pdf_dosyaları/yasartopcu_05_02.pdf, adresinden ulaşılabilir, 26.Mart.2007. (Bundan böyle "26.05.2006 tarihli Yüce Divan Kararı" olarak anılacaktır.)

³¹ 10/70 Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. Ayrıca bkz.: Murat Sevinç, "22. Yasama Dönemi'nin (2002-2007) Ardından, Yasama Bağışıklıkları Konusu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62-3, s. 336.

³² TBMM İç Tüzüğü'nün 134 üncü maddesinin son fıkrasında "dokunulmazlığının kaldırılmasını üyenin bizzat istemesi yeterli değildir" denilerek, bu konuya açıklık getirilmiştir. Ayrıca, milletvekilliğinin düşmesi kararına karşı Anayasa Mahkemesi denetimi getirilmiş olup Anayasanın 85 inci maddesine göre ilgili milletvekili veya bir diğer milletvekilinin iptal başvurusunda bulunabileceği hükmünü getirmiştir. Bu da, milletvekilliğinin düşmesi kararının kamu düzeninden olduğunun açık bir delilidir. Milletvekilinin kendi isteğine bağlı olarak dokunulmazlıklarının kaldırılmasını kabul etmek, kamu düzeni ilkesinin ihlali olacağı gibi baskı yollarına da meşruiyet kazandıracaktır.

³³ "Yasama dokunulmazlığı bir amaç olmayıp milletvekillerinin halkın iradesini meclise tam olarak yansıtarak milli iradenin eksiksiz gerçekleşmesini sağlamalarının aracıdır...Kuşkusuz anayasakoyucunun yasama dokunulmazlığına 83. maddede yer vermekle güttüğü erek, yasama görevini yürütenlerin bu görevi her türlü kaygı ve baskıdan uzak olarak güvenceli bir biçimde ve gereği gibi yapmalarını sağlamaktır. Diğer bir deyişle yasama dokunulmazlığının amacı, millî etvekillerinin, keyfi bir ceza kovuşturmasıyla, geçici bir süre için de olsa, görevlerini yapmaktan alıkonulmalarını önlemektir" (E. 1994/21, K. 1994/40, Kt. 21.3.1994, <http://www.anayasa.gov.tr>).

³⁴ Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, 1999, s. 255.

³⁵ İbrahim Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 108. Aynı yönde görüş için bkz.: Tanör, Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasası'na Türk Anayasa Hukuku, s. 233.

hakimler ve mahkemeler üzerinde etkili olduğu konusunda bir takım soru işaretlerinin bulunduğu, yani yargı bağımsızlığının halen tartışıldığı bir ülkede, daha güçlü bir şekilde dile getirilebilecektir. Kaldı ki, böyle bir ülkede, içişleri bakanlığı kadrolarında çalışan kolluk teşkilatı görevlilerinin adli görev yaparlarken, cumhuriyet savcılarını yanıltmaları ve açılmaması gereken soruşturma ve kovuşturmaların açılmasına sebebiyet vermeleri de bir ihtimal olarak göz önünde bulundurulmaktadır.³⁶

Yasama dokunulmazlığı, yalnızca ceza kovuşturmasına ve verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesine karşı parlamento üyelerini koruduğuna göre, hukuk davaları ile ilgili her türlü kovuşturma ve cebri icra yoluna gidilmesine bir engel yoktur.³⁷

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 83 üncü maddesinde ifade edilen dokunulmazlık müessesesi sınırsız olmayıp, kendi içinde bazı sınırlamaları öngörmektedir.³⁸

• Anayasanın 76 ncı maddesinde yer alan hükme göre, *herhangi bir yolsuzluğa bulaştığı kesin hükümle sabit olan kimselerin Milletvekili seçilmeleri mümkün değildir.*

• Anayasamıza göre, ağır cezayı gerektiren suçüstü³⁹ halinde dokunulmazlık işlememektedir. Ağır cezayı gerektiren suçüstü halinde dokunulmazlığın bulunmamasının nedeni, isnadın ciddiliği konusunda kuvvetli bir karinenin bulunmasıdır. Bu nedenle, söz konusu istisna, yasama dokunulmazlığının amacına aykırı değildir.

³⁶ Metin Feyzioğlu, *Yasama Dokunulmazlığı Üzerine Düşünceler*, Aralık 2003, Çevrimiçi, http://www.turkhukuksitesi.com/hukukforum/art_showarticle.php?s=09b7616ff8c971b3274851bda959f225&id, 26 Mart 2007.

³⁷ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 398-401.

³⁸ Anayasa'ya göre (m 83/2), "Seçimlerden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclis kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam, durumu hemen doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır."

³⁹ "Anayasa'da sözü edilen "suçüstü hali"nin anlamı, CMUK md. 127 uyarınca tesbit edilmelidir. 127. maddenin 3. fıkrasına göre "İşlenmekte olan suç, meşhut suçtur." Aynı maddenin 4. fıkrası ise "Henüz işlenmiş olan suç ile suçun işlenmesinden hemen sonra zabıta veya suçtan zarar gören şahıs yahut başkaları tarafından takip edilerek veya suçun pek az evvel işlendiğini gösteren eşya ve izlerle yakalanan kimsenin işlediği suç da meşhut suç sayılır" düzenlemesini içermektedir. Dolayısıyla, bu iki fıkradaki tanımlara uygun bir durumda rastlanan ya da yakalanan milletvekilinin işlediği suç, meşhut suç olarak sınıflandırılacaktır. Mevzuatımızda meşhut suçların yargılaması, 3005 sayılı Meşhut Suçların Muhakeme Usulü Kanunu'nda düzenlenmiştir. Ancak suçun meşhut suç olması ayrı, yargılamasının bu Kanuna göre yapılması ayrı hususlardır. Meşhut bir suçun yargılamasının 3005 sayılı Kanuna göre yapılması her zaman mümkün olmadığı gibi, bazı özel kanunlar (örneğin 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu md. 75), meşhut olmayan suçların yargılamalarının da sözü geçen Kanuna göre yapılacağını hükme bağlamışlardır" aktaran Metin Feyzioğlu, *Yasama Dokunulmazlığı Üzerine Düşünceler*, Aralık 2003, Çevrimiçi, http://www.turkhukuksitesi.com/hukukforum/art_showarticle.php?s=09b7616ff8c971b3274851bda959f225&id, 26 Mart 2007.

• Seçimlerden önce soruşturulmasına başlanması kaydıyla, Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar yasama dokunulmazlığı kapsamı dışında bulunmaktadır.⁴⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletvekilleri ile ilgili isnadı ciddi bulduğu takdirde dokunulmazlığı her an kaldırma yetkisine sahiptir.

Seçim sonrası meclis tarafından dokunulmazlığı kaldırılmış bir milletvekili, kovuşturma sonucu mahkum olur ve bu ceza da seçilmeye engel teşkil etmiyorsa, cezanın yerine getirilmesi, milletvekilliği sıfatının sona ermesine kadar kendiliğinden ertelenir. Üstelik bu süre içerisinde zaman aşımı işlemez.⁴¹ Başka bir deyişle, aynı kimse, bir kaç kez arka arkaya seçilmiş olur ve cezası buna bağlı olarak ertelendiğinde, gelecekte daima bir ceza hükümlüsü olarak kalır. Ancak, milletvekilliği sıfatı sona erince, aradan geçen süre ne olursa olsun, bu cezası infaz edilir.⁴²

Anayasamız, dokunulmazlığın kaldırılması kararlarının kamu yararı niteliğini göz önünde bulundurarak, bu kararların siyasal saiklerden mümkün olduğu kadar az etkilenmesini istemiştir. Bu sebeple, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki siyasi parti gruplarının, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapamayacağı ve karar alınmayacağı kuralı getirilmiştir.⁴³ Çünkü dokunulmazlığın kaldırılması kararı her ne kadar yasama organının bir işlemi olsa da, soruşturma ve kovuşturma ile ilgili sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle, Anayasa, parti disiplininin bu konuda geçerli olmasını arzu etmemiştir. Elbette grupta alınmayan kararlar, kulislerde, gayri resmi bir şekilde alınabilir; bunu hukuki müeyyidelerle engellemek mümkün olmayabilir; fakat böyle bir kulis kararının etik olmayacağı da açıktır.⁴⁴

Yasama dokunulmazlığının kaldırılması yolları TBMM İçtüzüğü'nün 131 ve devamı maddelerinde gösterilmiştir.⁴⁵ İç tüzükteki düzenlemeye göre, Ko-

⁴⁰ Anayasa Madde 14. – (Değişik: 3.10.2001-4709/3 md.) Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasa ile tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

⁴¹ "Anayasanın 83. maddesinin üçüncü fıkrası ve 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 107. maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, milletvekilliği süresince zaman aşımının işlemeyeceğine ilişkin kuralda kanun koyucunun iradesinin hem ceza hem de dava zaman aşımını kapsadığı ve milletvekilliği süresince dava zaman aşımının işlemeyeceği sonucuna varılmaktadır. Bir başka ifade ile suç işleyen milletvekilleri hakkında, herhangi bir karara gerek olmaksızın, milletvekilliği süresince dava ve ceza zaman aşımı süreleri işlemeyecektir." Bkz. 26.05.2006 tarihli Yüce Divan Kararı, s. 143.

⁴² Teziç, Anayasa Hukuku, s. 401, 402.

⁴³ "Anayasa, dokunulmazlığın kaldırılması kararlarının yarı-yargısal niteliğini göz önünde bulundurarak, bu kararların siyasal saiklerden mümkün olduğu kadar az etkilenmesini istemiştir", bkz.: Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 296.

⁴⁴ Bkz.: Metin Feyzioğlu, *Yasama Dokunulmazlığı Üzerine Düşünceler*, (Aralık 2003), Çevrimiçi, [⁴⁵ TBMM İçtüzüğü, **Yasama dokunulmazlığının kaldırılması istemi ve görüşüleceği komisyon, Madde 131.** – Bir milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması hakkındaki istemler Başkanlıkça, Anayasa ve Adalet komisyonları üyelerinden kurulu Karma Komisyonla havale edilir. Anayasa ve Adalet komisyonları üyelerinden kurulu Karma](http://www.turkhukuksitesi.com/hukukforum/art_showarticle.php?s=09b7616ff8c971b3274851bda959f225&id, 26.Mart.2007.</p>
</div>
<div data-bbox=)

misyonun kuruluşu, Hazırlık Komisyonunun kuruluşu ve çalışma şekli ile raporun düzenlenmesi ve Genel Kurula gönderilme usulleri belirlendiği halde, Karma Komisyon ve Hazırlık Komisyonunun kaldırma veya erteleme ile ilgili değerlendirmesinde hangi kriterleri esas alacağı hakkında bir hüküm yer almamaktadır.⁴⁶

Bu bakımdan, dokunulmazlığın kaldırılmasının dönem sonuna ertelenmesi ya da kaldırılması hususunda aşağıda belirtilen objektif kriterler esas alınmalıdır:

- İsnadın ciddiliği,
- Siyasi maksat taşıyıp taşımadığı,
- Kovuşturma konusu eylemin kamuoyundaki etkisi,
- Üyenin kişilik haklarının, şeref ve haysiyetinin korunması.⁴⁷

Mevcut TBMM İçtüzüğü'nde bu yönde somut bir düzenleme olmamakla birlikte, Karma Komisyonunda, Genel Kurulda ve dokunulmazlığın kaldırılması ile ilgili kararlarda bu kriterlerin göz önünde bulundurulduğunu tutanaklardan anlaşılmaktadır. Dokunulmazlığın kaldırılması ile ilgili olarak yasama organınca yapılan işlemler, hiçbir şekilde yargılama niteliğinde değildir. Yasama dokunulmazlığı, milletvekillerinin bu sıfatı devam ettiği sürece, hakkında bir suç işlediği iddiası ile kovuşturma açılmasına engel olmak, böylece milletvekillerinin yasama hizmetini gerektiği gibi yerine getirmesini sağlamak amacı ile getirilmiş bir kuraldır.⁴⁸

Komisyonun Başkanı, Başkanvekili, Sözcü ve Kâtibi, Anayasa Komisyonunun Başkanı, Başkanvekili, Sözcüsü ve Kâtibidir. **Hazırlık Komisyonu ve görüşmeleri, Madde 132.** -Karma Komisyon başkanı, dokunulmazlık dosyalarını incelemek üzere ad çekme suretiyle beş üyeli bir hazırlık komisyonu teşkil eder. Hazırlık komisyonu kendine gizli oyla bir başkan ve sözcülük görevini de yapacak bir kâtip seçer. Bu komisyon bütün kağıtları inceleyip gerekirse o milletvekilini dinler; tanık dinleyemez. Hazırlık komisyonu raporunu göreve başlamasından itibaren en geç bir ayda verir. Bu rapor Karma Komisyonunda bir ayda sonuçlandırılır. **Karma Komisyon raporu, Madde 133.** - Karma Komisyon, hazırlık komisyonunun raporunu ve eklerini görüşür. Karma Komisyon dokunulmazlığın kaldırılmasına veya kovuşturmanın milletvekilliği veya bakanlık sıfatının sona ermesine kadar ertelenmesine karar verir. Karma Komisyon raporu, kovuşturmanın ertelenmesi şeklinde ise Genel Kurulda okunur. On gün zarfında bu rapora yazılı olarak itiraz edilmezse kesinleşir. Rapor, dokunulmazlığın kaldırılması şeklinde ise veya üçüncü fıkraya gereğince itiraz edilmişse Genel Kurulda görüşülür. Kovuşturma ertelenmiş ve bu karar Genel Kurulca kaldırılmamış ise, dönem yenilenmiş olsa bile milletvekilliği sıfatı devam ettiği sürece ilgili hakkında kovuşturma yapılamaz. **Savunma hakkı, Madde 134.** - Dokunulmazlığının kaldırılması istenen milletvekili isterse hazırlık komisyonunda, Karma Komisyonunda ve Genel Kurulda kendini savunur veya bir üyeye savundurur. Savunma için çağrıda bulunulan milletvekili davete uymazsa evrak üzerinde karar verilir. Son söz her halde savunmanınadır. Dokunulmazlığının kaldırılmasını üyenin bizzat istemesi yeterli değildir.

⁴⁶ Bu konuda, Cumhuriyet Senatosu İç Tüzüğü'nün 140 ıncı maddesinde, Yasama Dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin kriterler vazedilmiş olup, günümüzde de emsal olarak uygulanabilir özelliktedir. Anayasa Mahkemesi de, verdiği kararlarda eski Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün 140'ıncı maddesini esas almıştır.

⁴⁷ Bkz. " (10/70) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. Aynı yönde görüş için bkz.: Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 295-298. Yasama Dokunulmazlığının kaldırılmasında uyulması gereken ilkeler ve usul sorunları ile ilgili Türk Anayasa Mahkemesi kararları için bkz.: Erdoğan Teziç, "Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları", **İÜHF** No: 614, (1980), s. 127-144.

⁴⁸ Ibid.

Yasama dokunulmazlığının kaldırılması, parlamento üyeliğinin sona ermesi sonucunu doğurmaz. Milletvekili yasama çalışmalarına devam edebilir. Ancak, dokunulmazlığın kaldırılması sonucu yargılanan temsilci, seçilmeye engel bir suçtan kesin hüküm giyerse, parlamento, ayrıca üyeliğinin düşmesine karar vermek zorundadır. Dokunulmazlığı kaldırılan üye kovuşturma sonucu beraat ederse başka bir işleme gerek kalmadan tekrar dokunulmazlığına kavuşur. Yasama dokunulmazlığı kaldırılmış üye, yasama döneminin sona ermesi üzerine yapılan seçimlerde tekrar seçilecek olursa hakkında kovuşturma yapılabilmesi Meclis tarafından yeniden dokunulmazlığının kaldırılması gerekir (Any. m. 83/4).

Anayasa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğinin düşmesine ilişkin 84. maddesi 1995 tarihli Anayasa değişikliğiyle büyük ölçüde değiştirilmiştir. Yeni metne göre, "İstifa eden milletvekilinin milletvekilliğinin düşmesi, istifanın geçerli olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanınca tespit edildikten sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca kararlaştırılır. Milletvekilliğinin kesin hüküm giyme veya kısıtlanma halinde düşmesi, bu husustaki kesin mahkeme kararının Genel Kurula bildirilmesiyle olur. 82 nci maddeye göre milletvekilliğiyle bağdaşmayan bir görev veya hizmeti sürdürmekte ısrar eden milletvekilinin milletvekilliğinin düşmesine, yetkili komisyonun bu durumu tespit eden raporu üzerine Genel Kurul gizli oyla karar verir. Meclis çalışmalarına özürsüz veya izinsiz olarak bir ay içerisinde toplam beş birleşim günü katılmayan milletvekilinin milletvekilliğinin düşmesine, durumun Meclis Başkanlık Divanınca tespit edilmesi üzerine, Genel Kurulca üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyuyla karar verilebilir. Partisinin temelli kapatılmasına beyan ve eylemleriyle sebep olduğu Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararında belirtilen milletvekilinin milletvekilliği, bu kararın Resmî Gazetede gerekçeli olarak yayımlandığı tarihte sona erer. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı bu kararın gereğini derhal yerine getirip Genel Kurula bilgi sunar."⁴⁹ Milletvekilliğinin düşmesi ayrıca TBMM İç Tüzüğü'nde de düzenlenmiştir.⁵⁰

⁴⁹ Bkz. Anayasa, m. 84. – (Değişik: 23.7.1995 - 4121/9 md.), (çevrimiçi), www.tbmm.gov.tr, 26 Mart 2007.

⁵⁰ TBMM İçtüzüğü, **Üyeliğin düşmesi, Madde 135.** – İstifa eden, Türkiye Büyük Millet Meclisine seçilmeye engel bir suçtan dolayı hüküm giyen, kısıtlanan, üyelikle bağdaşmayan bir hizmeti sürdürmekte ısrar eden, Meclis çalışmalarına özürsüz veya izinsiz olarak bir ay içinde toplam beş birleşim günü katılmayan milletvekilinin üyeliği, 136, 137 ve 138 inci maddelere göre düşer. **Üyelikten istifa, hükümlülük ve kısıtlanma, Madde 136.** – Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğinden istifa eden milletvekilinin istifa yazısının gerçekliği Başkanlık Divanınca yedi gün içinde incelenip tespit edildikten sonra üyeliğinin düşmesine Genel Kurulca görüşmesiz karar verilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğine seçilmeye engel bir suçtan dolayı kesin hüküm giyen veya kısıtlanan milletvekili hakkındaki kesinleşmiş mahkeme kararının Genel Kurulun bilgisine sunulmasıyla üyelik sıfatı sona erer. **Milletvekilliği ile bağdaşmayan bir görevi sürdürme, Madde 137.** – Anayasanın 82 nci maddesinde ve kanunlarda milletvekilliği ile bağdaşamayacağı belirtilen herhangi bir hizmeti veya görevi sürdürmekte ısrar eden üyelerin durumu Başkanlık Divanınca incelenir. Sonuç, Başkanlık Divanı kararı olarak Anayasa ve Adalet Komisyonları üyelerinden kurulu Karma Komisyonuna gönderilir. Karma Komisyon, yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasındaki usullere göre durumu inceleyerek bir rapor hazırlar. Bu rapor, Genel Kurulda görüşülür. Üyelik sıfatının düşmesi söz konusu olan milletvekili, isterse Karma Komisyonunda ve Genel Kurulda kendisini savunur veya bir üyeye savundurur. Son söz her halde savunmanınadır. Üyeliğin düşmesi, Genel Kurulda gizli oyla karara bağlanır. Oylama, Karma Komisyon raporu üzerindeki görüşmelerin tamamlanmasından itibaren yirmidört saat geçmeden yapılamaz. **Milletvekillerinin devamsızlığı, MADDE 138.** – Bir milletvekili

3. Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Güvenceler Konusunda Uluslararası Değerlendirme

Yasama meclisi üyelerine tanınan güvenceler çeşitli ülkelerde farklılık göstermektedir. Örneğin, İngiltere'de 1770 tarihli *Parliamentary Privilege Act*'a göre dokunulmazlık sadece medeni hukuk alanında parlamento üyesine tutuklanmama ve hapsedilmeme güvencesi sağlamaktadır. Ancak İngiltere'de kişilerin borçlarından dolayı hapsedilmesi 1869 tarihli *Debtors Act* ile kaldırıldığından "tutuklanmama ayrıcalığı"nın hukuk davaları bakımından da bir anlamı kalmamıştır. ABD ve Kanada uygulamaları da benzer şekildedir. 1946 Japon Anayasası'nın 50'nci ve *Diet Kanunu*'nun 33. maddesine göre yasama dokunulmazlığı, parlamento üyesini sadece tutuklanmaya ve gözaltına almaya karşı korur. 1947 İtalyan Anayasası'nın yasama dokunulmazlığını düzenleyen 68. maddesi de benzer bir hükmü içermektedir.⁵¹

Yasama meclisi üyelerine tanınan güvenceler konusunda iki sistem mevcuttur. Birincisi Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, İngiltere, İrlanda ve Kanada'nın içinde yer aldığı "Anglo-Sakson Sistemi'dir". Bu sistemde yasama dokunulmazlığı cezaî alanda değil, sadece hukukî alanda geçerlidir; yani parlamento üyelerine sadece borçlarından dolayı tutuklanmama güvencesi sağlar. Bu sistemde, geçerli olduğu alanda (yani hukukî alanda) yasama dokunulmazlığının istisnaları yoktur. Keza bu ülkelerde yasama dokunulmazlığı mutlak; parlamento tarafından kaldırılamaz. Bununla birlikte bu sistemde yasama dokunulmazlığı cezaî alanda geçerli olmadığı için parlamento üyelerine önemli bir güvence sağlamaz; parlamento üyeleri, diğer vatandaşlar gibi suçlarından dolayı tutuklanabilir ve yargılanabilir. Kaldı ki, hukukî sorumluluk alanında tutuklama tedbirine ve hapis müeyyidesine günümüzde başvurulmamaktadır. Borçlarından dolayı sadece parlamento üyeleri değil, kimse tutuklanmamaktadır. Bu nedenle Anglo-Sakson sisteminde yasama dokunulmazlığının günümüzde pek bir anlamının kalmadığı söylenebilir.⁵²

İkinci sistem Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan'da uygulanmaktadır. Bu sisteme "Kıta Avrupası Sistemi"dir. Bu sistemde, yasama dokunulmazlığı esas itibarıyla hukukî alanda değil, sadece cezaî alanda geçerlidir. Yani parlamento üyeleri suçlarından dolayı tutuklanmasa ve yargılanmasa bile onlara karşı hukuk davası açılıp tazminat istenebilir. Bu sistemde yasama dokunulmazlığının istis-

Meclis çalışmalarına özürsüz veya izinsiz olarak bir ay içinde toplam beş birleşim günü katılmazsa devamsızlığı Başkanlık Divanınca tespit edilir ve Anayasa ve Adalet Komisyonları üyelerinden kurulu Karma Komisyona gönderilir. Karma Komisyon, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasındaki hükümlere göre durumu inceler ve raporunu hazırlar. Bu raporu görüşen Genel Kurul devamsızlık sebebiyle milletvekilliğinin düşmesi gerektiğine üye tamsayısının salt çoğunluğu ile karar verirse, üyeliği düşer. Üyeliğinin düşmesi istenen milletvekili isterse Karma Komisyonunda ve Genel Kurulda kendisini savunur veya bir üyeye savundurur. Son söz her halde savunmanıdır. Oylama, Karma Komisyon raporu üzerindeki görüşmelerin tamamlanmasından itibaren yirmidört saat geçmeden yapılamaz. Bir yasama yılı içinde izinsiz veya özürsüz olarak toplam kırkbeş birleşimden fazla yok sayılan milletvekilinin yolluklarının üç aylığı kesilir.

⁵¹ Çevrimiçi, <http://www.tepav.org.tr/engyeni/admin/dosyabul/upload/PANEL2.pdf>, 26 Mart 2007. Yasama dokunulmazlığının diğer ülkelerde nasıl düzenlendiği ile ilgili karşılaştırmalı bir çalışma için bkz.: Simon Wigley, "Parliamentary Immunity: Protecting Democracy or Protecting Corruption?," *Journal of Political Philosophy*, 11, no. 1, 2003.

⁵² Gözler, "Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi" s.71-101.

nalari vardır. Genellikle suçüstü halinde işlenmiş suçlar yasama dokunulmazlığının kapsamında bulunmaz. Diğer yandan, yasama dokunulmazlığı parlamento tarafından kaldırılabilir niteliktedir. Nihayet, yasama dokunulmazlığı kaldırılmamış olsa bile mutlak bir koruma sağlamaz. Genellikle gözaltına alınmama, tutuklanmama gibi güvenceler sağlar. Ülkelerin çoğunluğunda parlamento üyesi hakkında hürriyetten mahrum edici tedbirler uygulanmadıkça soruşturma açılabilir; bazı ülkelerde parlamento üyesi hakkında dava açılabilir; parlamento üyesi tanık olarak dinlenebilir.⁵³

3.1. Amerika Birleşik Devletleri

Yasama Sorumsuzluğu: Kongre ve Temsilciler Meclisi üyeleri beyan ettikleri fikirleri ve kullandıkları oylar bakımından sorumlu tutulamazlar.

Yasama Dokunulmazlığı: Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'na göre "Senatörler ve temsilciler vatana ihanet, cürüm işlemek ve asayişi ihlâl etmek halleri dışında, kendi Meclislerinin toplantılarına katıldıkları sırada, gerekse bu toplantılara gelir veya giderken tutuklanamazlar".⁵⁴ Bu ayrıcalık oldukça dar yorumlanmaktadır. Bunun nedeni Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın kaleme alındığı dönemde bu ayrıcalığın sadece hukuk davalarından dolayı kişilerin tutuklanmamasını kapsadığı görülmektedir. Günümüzde de hukuk davalarından dolayı kişiler tutuklanmadığından bu dokunulmazlığın anlamı kalmamıştır.

Kongre üyelerinin işledikleri suçlardan dolayı her türlü ceza davasında tutuklanmaları mümkündür. Gerçekten de Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi, *Williamson v. United States* (207 U.S. 425, 1908) kararında yalancı şahitlikten mahkûm olan Temsilciler Meclisinin bir üyesinin tutuklanmama imtiyazından yararlanamayacağına hükmetmiştir. Özetle Amerika Birleşik Devletlerinde cezaî alanda Kongre üyelerine tanınan bir dokunulmazlığın bulunmadığı söylenebilir. Diğer yandan Amerika Birleşik Devletlerinde kongre üyeleri mahkemelere tanık sıfatıyla çağrılabilir.⁵⁵

3.2. İngiltere

Yasama Sorumsuzluğu: Sorumsuzluk Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası üyeleri ile resmi görev yapan kişiler (ör. kamu görevlileri) için geçerlidir. Parlamenter fonksiyon ve meclis çalışmalarıyla doğrudan ilgili olmak şartıyla Meclis sınırları içerisinde ve parlamento komiteleri toplantılarında kullanılan oylar ve beyan edilen fikirler konusunda sadece Meclis Başkanı veya Meclis tarafından verilen disiplin cezalarıyla ilgili sorumluluk vardır (ör. kınama cezası). İlgili kişilere yukarıdaki şartlarla cezai ve hukuki soruşturma ve kovuşturma uygulanamaz. Sorumsuzluk sınırsızdır, görev süresi bitiminden sonra da devam eder. 1996 tarihli Hakaret Yasası hükümlerinin ihlal edildiği sınırlı durumlarda kaldırılabilir. Sorumsuzluk ilgili kişilerin açacakları dava ile yalnızca mahkemelerce kaldırılabilir.⁵⁶

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Madde 1, Bölüm 6, Fıkra 1, (çevrimiçi), <http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.articlei.html#section6>, 26.Mart.2007.

⁵⁵ Amerika Birleşik Devletlerinde yasama dokunulmazlığı hakkında bkz.: Laurance H. Tribe, **American Constitutional Law**, New York: Foundation Press, Cilt I, 2000: I, s. 1011-1013; John E. Nowak, Ronald D. Rotunda, J. Nelson Young, 1978, **Handbook on Constitutional Law**, St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1978, s. 236-242.

⁵⁶ Bkz. "Rules On Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union".

Yasama Dokunulmazlığı: Dokunulmazlık Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası üyeleri için geçerlidir. Hukuki dokunulmazlık söz konusudur. Ancak medeni hukukla ilgili meselelerde tutuklanma veya alıkonulma artık söz konusu olmadığından dokunulmazlık pratikte uygulanmamaktadır. Parlamento'nun toplantı döneminde ve bu dönemden önceki ve sonraki kırk günü dokunulmazlık söz konusudur. Dokunulmazlık kaldırılamaz. İngiltere'de mahkemeye hakaret suçunda Parlamento üyesinin tutuklanabileceği kabul edilmektedir. Avam Kamarası üyeleri mahkemelere tanık olarak çağrılabilir. Ancak Başkan üyenin Avam Kamarası toplantısına katılması gerektiğini bildirirse, Avam Kamarası üyesi tanık olarak da çağrılmaz. İngiltere'de yasama dokunulmazlığı kaldırılamaz.⁵⁷

3.3. Finlandiya

Yasama Sorumsuzluğu: Milletvekilleri için görev süresi boyunca geçerlidir. Parlamenter fonksiyon ve meclis çalışmalarıyla doğrudan ilgili olmak şartıyla Meclis sınırları içerisinde kullanılan oylar, davranışlar ve beyan edilen fikirler konusunda sadece Meclis Başkanı veya Meclis tarafından verilen disiplin cezalarıyla ilgili sorumluluk vardır (ör. kınama cezası). İlgili kişilere yukarıdaki şartlarla cezai ve hukuki soruşturma ve kovuşturma uygulanamaz. Sorumsuzluk ilgili kişinin (ör. polis memuru, savcı veya vatandaş) teklifi ile Meclis'teki oyların 5/6'sı ile kaldırılabilir.

Yasama Dokunulmazlığı: Milletvekilleri için meclis oturumu boyunca geçerlidir. En az altı ay hapis cezasını gerektiren suçlardan herhangi birini işlediğine dair yeterli sebep bulunması hali dışında duruşmanın başlamasından önceki gözaltı ve tutuklamalar konusunda dokunulmazlık vardır. Yasama dokunulmazlığı ilgili kişinin (ör. polis memuru, savcı veya vatandaş) teklifi ile Meclis çoğunluk oyu ile dokunulmazlık kaldırılabilir.⁵⁸

3.4. İtalya

Yasama Sorumsuzluğu: Milletvekilleri için söz konusudur. Parlamenter fonksiyon ve meclis çalışmalarıyla doğrudan ilgili olmak şartıyla kullanılan oylar ve beyan edilen fikirler konusunda sadece Meclis Başkanı veya Meclis tarafından verilen disiplin cezalarıyla ilgili sorumluluk vardır (ör. kınama cezası). İlgili kişilere yukarıdaki şartlarla cezai ve hukuki soruşturma ve kovuşturma uygulanamaz. Yasama görevi sonrasında da sorumsuzluk devam ettiğinden sınırsızdır. Yasama sorumsuzluğu kaldırılamaz.

Yasama Dokunulmazlığı: Milletvekilleri için söz konusudur. Milletvekili tutuklama zorunluluğu bulunan *flagrante delicto* hali dışında, tutuklanma, göz altında tutulma, alıkonulma, kovuşturma, iletişimin yasaklanması konusunda dokunulmazlığa sahiptir. Görev süresi boyunca devam eder. Dokunulmazlık kaldırılabilir. Savcı ilgili makama verilmek üzere Meclis Başkanına teklifi sunar. Belirli bir zaman içerisinde teklif Mecliste gizli oya sunulur.⁵⁹

İtalyan Hukuku'na göre, parlamento üyelerinin, mensubu oldukları Meclis'in izni olmaksızın üstleri ve meskenleri aranamaz, konuşmaları ve iletişimleri dinlenemez ve tesbit edilemez, posta ve diğer gönderilerine el konulamaz. Parlamento üyeleri, mensubu oldukları Meclis'in izni olmaksızın tutuklanamaz, yakalanamaz, gözaltında tutulamaz veya başka şekilde kişi hürriyetin-

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

den mahrum bırakılamaz. Milletvekillerinin ceza davasında yargılanmaları, Türk hukuku'nun aksine, dokunulmazlık kapsamında sayılmamıştır. Buna karşın, Türk hukuku'na göre dokunulmazlık kapsamında yer almayan mesken araması, postaya veya yazışmalara el konulması, konuşma ve iletişimin denetlenmesi, İtalyan hukukuna göre dokunulmazlığın kaldırılması şartına tabidir. İtalyan hukukuna göre yasama dokunulmazlığı, bizdekinin aksine, bir infaz engeli değildir. İtalyan hukukunda, tutuklamanın zorunlu olduğu bir suç işlerken yakalanan milletvekili dokunulmazlıktan yararlanamaz. Türk hukukunda ise ağır cezalı meşrut suçlarda dokunulmazlık bulunmamaktadır. İtalyan hukuku'nda benzeri bulunmayan ama Türk Hukuku'nda yer alan bir diğer istisna ise, soruşturmasına seçimden önce başlanmış olan Anayasa'nın 14. maddesindeki durumlara giren suçlardır.⁶⁰

3.5. Fransa

Yasama Sorumsuzluğu: Milletvekilleri için söz konusudur. Parlamenter fonksiyon ve meclis çalışmalarıyla doğrudan ilgili olmak şartıyla kullanılan oylar ve beyan edilen fikirler konusunda sadece Meclis Başkanı veya Meclis tarafından verilen disiplin cezalarıyla ilgili sorumluluk vardır (ör. kınama cezası). İlgili kişilere yukarıdaki şartlarla cezai ve hukuki soruşturma ve kovuşturma uygulanamaz. Görev süresi bitiminden sonra da devam eder. Yasama Sorumsuzluğu mutlak, kaldırılmaz.

Yasama Dokunulmazlığı: Milletvekilleri için söz konusudur. *Flagrante delicto (suçüstü)* hali veya vergi meseleleri, medeni hukukla ilgili meseleler gibi küçük hukuki ihtilaflar veya son hükmün verileceği durumlar dışındaki hallerde milletvekillerinin cezai veya idari yargılamalarda dokunulmazlıkları vardır. Dokunulmazlık hazırlık araştırma ve soruşturmalarını kapsamaz. Dokunulmazlık görev süresiyle sınırlıdır ve kaldırılabilir. Adalet Bakanlığı'nca yapılan dokunulmazlığın kaldırılmasına dair teklif Meclise iletilir. Adalet Bakanlığınca yapılan bir inceleme sonrasında Meclis kaldırılmasına karar verir.⁶¹

3.6. Almanya

Yasama Sorumsuzluğu: Sadece Federal Parlamento üyeleri (Federal Konsey üyeleri değil) için geçerlidir. Parlamenter fonksiyon ve meclis çalışmalarıyla doğrudan ilgili olmak şartıyla Meclis sınırları içerisinde ve parlamento komiteleri toplantılarında kullanılan oylar ve beyan edilen fikirler konusunda sadece Meclis Başkanı veya Meclis tarafından verilen disiplin cezalarıyla ilgili sorumluluk vardır (ör. kınama cezası). İlgili kişilere bu şartlarla cezai ve hukuki soruşturma ve kovuşturma uygulanamaz. Sorumsuzluk sınırsızdır ancak kaldırılabilir. Anayasa'ya aykırı hakaret ve Meclise karşı saygısızlık hallerinde Savcı veya Dokunulmazlıklar ve Meclis İç Tüzüğü Komitesi Meclis'i bu konuda oy kullanmaya davet edebilir.

⁶⁰ 27 Aralık 1947 tarihli İtalyan Anayasası'nın İtalyanca metni için bkz: Çevrimiçi, http://www.palazzochigi.it/sez_costituzione.html (1.2.2001). İngilizce çevirisi için bkz.: (çevrimiçi), http://www.uni-wuerzburg.de/law/it00000_.html (1.2.2001), La legge cost. 29 ottobre 1993, n. 3 (G.U. 30 ottobre 1993, n. 256). http://www.palazzochigi.it/sez_costituzione/note.html, (1.2.2001). ayrıca bkz.: Çevrimiçi, <http://www.ipu.org/parline-e/reports/2157.htm>, 1.5.2001). Aktaran Gözler, “**Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi**”.

⁶¹ Bkz: “Rules On Parliamentary Immunity in the European Parliament and the Member States of the European Union”.

Yasama Dokunulmazlığı: Sadece Federal Parlamento üyeleri (Federal Konsey üyeleri değil) için geçerlidir. *Flagrante delicto (suçüstü)* hali, medeni hukukla ilgili meseleler, sözleşme ihlalleri veya medeni hukukla ilgili mahkûmiyetlere hazırlık durumları dışında hazırlık soruşturmaları ve araştırmaları da dahil olmak üzere cezai veya disiplin yargılamalarında dokunulmazlık söz konusudur. Görev süresiyle sınırlıdır. Dokunulmazlık kaldırılabilir. Anayasa'ya aykırı hakaret ve Meclise karşı saygısızlık hallerinde Savcı veya Dokunulmazlıklar ve Meclis İç Tüzüğü Komitesi Meclis'i bu konuda oy kullanmaya davet edebilir.⁶²

Yapılan incelemeleri özetleyecek olursak;

1- Yasama Dokunulmazlığının sadece cezai alanda geçerli olduğu ülkeler. Bu ülkeler Türkiye, Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Portekiz ve Yunanistan olarak sıralanabilir. Bu ülkelerin hemen hepsinin (Japonya dışında) Avrupa ülkeleri olduğu dikkat çekicidir.

2- Yasama Dokunulmazlığının sadece hukuki olarak geçerli olduğu ülkeler. Bu ülkeler ABD, Avustralya, İngiltere, İrlanda ve Kanada'dır. Bu ülkelere hepsi Anglo-Sakson hukuk sistemine sahip ülkelerdir.

3- Yasama Dokunulmazlığının hem hukuki ve hem cezai alanda geçerli olduğu ülkeler. Bu ülkeler, Danimarka, İsrail, Lüksemburg ve Norveç'tir.⁶³

4- Türk hukukunda da yasama dokunulmazlığına ilişkin sorunlara, bir gelenek haline geldiği kabulünden uzaklaşarak yaklaşılmalıdır.⁶⁴

4. Sonuç

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin dokunulmazlıklarının sınırlandırılması sorunu 1982 Anayasası'nın yapımından bu yana gündemdedir. Dokunulmazlıklarla ilgili pek çok sorun bulunmaktadır. Bunlardan biri dokunulmazlık kapsamı suçlar yönünden dokunulmazlığın kaldırılması hususundaki fezlekelerin TBMM'de uzun süre işleme sokulmamasıdır. Fezlekelerin Anayasa ve Adalet Komisyonları'nda oluşan Karma Komisyon'da ve/veya Genel Kurul'da keyfi olarak bekletilmesi dosyaların işleme konulmaması ve hukuka aykırı şekilde keyfi olarak raflarda bekletilmesi diğer bir sorundur. Bu husus kamu vicdanını yaralamakta ve siyaset kurumunun itibar kaybetmesine yol açmaktadır. Bu sorunun aşılması gerekir. Dokunulmazlık müessesesi incelendiğinde bu kurumun demokrasinin bir gereği olarak kamu yararı amacıyla getirildiği görülmektedir. Ancak, ülkemizde dokunulmazlık milletvekillerine işledikleri suçlardan yargılanmama imtiyazı sağlamakta adeta bir zırh görevi görmektedir. Çeşitli suçları işleyen parlamenterler milletvekili seçilerek bu suçlardan yargılanmalarını ertelemekte hatta bir sonraki seçimlerde de sırf bu zırhtan yararlanabilmek için tekrar Meclis'e girmektedirler. Dokunulmazlık, özellikle etik dışı faaliyetlerde hesap verebilirliği ortadan kaldırmakta; temiz siyaset ve dürüst yönetim idealinin gerçekleşmesini engellemektedir.

Türkiye açısından yasama dokunulmazlığı kurumunun, dünyadaki çağdaş demokratik ülkelerdeki genel eğilime de uygun olarak, yeniden düzenlenmesi ve kapsamının daraltılması ve maddenin yasama sorumsuzluğu şeklinde

⁶² Ibid.

⁶³ Bkz. Gözler, "Yasama Dokunulmazlığı: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi".

⁶⁴ Gürçan Koçan, Simon Wigley, "Democracy and the Politics of Parliamentary Immunity in Turkey", **New Perspectives on Turkey**, No:33, 2005, s. 127-130.

yeniden düzenlenmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Bununla birlikte, 83 üncü madde yeniden düzenlenirken, kurumun ortaya çıkış nedeni unutulmamalı, yukarıda ortaya konulan hassasiyetler çerçevesinde bir değerlendirme yapılmalı, Anayasanın “yasama dokunulmazlığı” başlıklı 83 üncü maddesi Avrupa Birliği üye ülkeleri ortak normlarına, uluslararası sözleşmelerin bu konuda getirdiği kısıtlamalara uygun olarak yeniden gözden geçirilmelidir.

Birçok ülkede parlamenterler adli ve cezai kovuşturma konusunda bir çeşit dokunulmazlığa sahiptir. Bu dokunulmazlığın iki türü vardır. Dokunulmazlığın en sınırlı türünde parlamenterler atılan oylardan ve yasama görevlerini yerine getirirken beyan ettikleri fikirlerinden dolayı kovuşturmaya tabi tutulamazlar ve tutuklanamazlar. İrlanda, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde parlamenterler bu iki şartla dokunulmazlığa sahiptirler. Dokunulmazlığın ikinci türü daha fazla ülke tarafından kabul edilmektedir. Bu çeşit dokunulmazlık diplomatların sahip oldukları tutuklanma, adli ve cezai kovuşturmalardan muaf tutulma haklarına benzemektedir. Bütün kovuşturmalardan genel bir dokunulmazlık anlamına gelmektedir. Genel dokunulmazlığa sahip olan ülkelerde parlamenterlerin dokunulmazlıkları meclisin oy çoğunluğuyla kaldırılabilir.⁶⁵

Yasama dokunulmazlığı ihtilafı bir konudur. Dokunulmazlık kanun koyucuların işlerini yaparken politik olarak yönlendirilmiş kovuşturmalardan uzak durmaları amacını güderken, kanun koyucuların hukuktan daha üstün oldukları bir çevre sağlayabilir. 1993 Avrupa Parlamentosu raporuna göre, “dokunulmazlık bir kurum olarak ciddi tartışmalara konu olmuştur, çağdışı, demode olmuş ve modern Anayasa hukukunun temel ilkelerinin ihlal edildiği gibi fikirlerle eleştirilmiştir (özellikle eşitlik ilkesi).”⁶⁶ Bu eleştirilerin bir sonucu olarak ve belki de etik yönetimi geliştirmek konusunda ihtiyaca karşılık olarak, birçok parlamento yasama dokunulmazlığı alanında büyük reformlar yapmıştır.⁶⁷

Siyasal rejimin demokratik olarak nitelendirilmesinin en önemli unsurlarından biri, seçilen temsilcilerin “hesap verebilir” olmalarıdır. Hesap verebilirlik, seçen ile seçilen arasındaki güven ilişkisinin de temelini oluşturur. Ancak, ülkemizdeki anayasal düzenlemeler, yasama ve yürütme organı üyelerinin hesap verebilirliklerini ortadan kaldıran, onları ayrıcalıklı konuma taşıyan bir anlayış sergilemektedir. Oysa birçok demokratik Avrupa ülkesinde, yasama dokunulmazlığı ve Meclis soruşturması kurumları, bizdeki kadar geniş kapsamlı bir koruma sunmamaktadır.

Dokunulmazlıkların kaldırılması ile ilgili bugüne kadar birçok Anayasa ve İç tüzük değişikliği teklifi verilmiştir. Bunlardan birisi yasama dokunulmazlığının kişinin isteğiyle dahi kaldırılamayacağı hükmünün değiştirilmesi ile ilgilidir. Bu teklifler milletvekillerinin isteğine bağlı olarak yasama dokunulmazlığından feragat edebileceklerini öngörmektedir.⁶⁸ Ancak, bu teklifler sorunlu

⁶⁵ Bkz.: Çevrimiçi, www.ipu.org, 26 Mart 2007.

⁶⁶ Bkz. Parliamentary Immunity in the Member States of the European Community and in the European Parliament, Luxembourg: European Parliament, Director General for Research, (1993), s.5.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ 2/305 no’lu 22/06/2004 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğünde Değişiklik Yapılması Hakkındaki İçtüzük Teklifi uyarınca “İçtüzük teklifi ile dokunulmazlığın kaldırılması üyenin bizzat isteyebilmesi öngörülmekte, milletvekilinin bu yöndeki yazılı istemini Karma Komisyon başkanlığına verdiği takdirde Komisyonunda öncelikle görüşüleceği ancak Komisyonun kovuşturmanın ertelenmesi kararı veremeyeceği hükmüne bağlanmaktadır.”Bkz. Çevrimiçi, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.

bölgenin sadece bir bölümünü çözmeye yönelik tekliflerdir. Oysa dokunulmazlık hakkına milletvekilleri sahip oldukça bu haktan yararlanmak da kendi ellerinde olacağı için suç işleyen bir milletvekilin bu zırhı kendi kendine kaldırması düşünülemez.

Yasama dokunulmazlığı temsili rejimin temel müesseselerinden biridir. Dokunulmazlık ilk bakışta Parlamento üyelerinin şahıslarına tanınmış imtiyazlar gibi görünürse de aslında kişilerin yararına değil; kamu yararına ihdas edilmiştir. Bu müessese yasama organının icra organı karşısında bağımsızlığını korumak gibi bir ihtiyacı karşılamaktadır. Yasama görevinin hakıyla yapılabilmesi ve hükümetin gereği gibi denetlenmesi yasama organının ve bu organı meydana getiren kişilerin özel olarak korunmalarını gerekli kılmıştır. Ancak, ülkemizde yasama dokunulmazlığı rejiminin milletvekillerinin görevlerini gereği gibi yapmalarına yardımcı olan bir güvenceden ziyade onların bazı suçlara karşı yargılamadan bağışık bir hale getirdiği ortadadır.

Burada incelenen her ülkenin özgün tarihsel geçmişinin düzenlemede etkili olduğu söylenebilmektedir (örneğin Nazizm geçmişinin Almanya ve Avusturya örneklerinde olduğu gibi). Buna karşılık, demokrasi tarihi çok eski olmamakla beraber Türkiye için yasama dokunulmazlığını hassaslaştıran bir tarihsel deneyimden söz edilemez. Buna göre, artık, Türkiye’de yasama dokunulmazlıkları üzerinde katı bir tutumu sürdürmenin anlamı kalmadığı ortadadır.

Yasama dokunulmazlığının amacının Türkiye’de suç işleme ayrıcalığı olan insanlar yaratmak olarak algılanması hukuk devleti açısından oldukça sakıncalı bir durumdur. Türkiye’de temiz toplum özlemi yasama dokunulmazlığının tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bunun için yapılabilecek bir Anayasa değişikliğinde, yasama dokunulmazlığının ceza kovuşturmasına engel olmaması sağlanmalıdır.

Milletvekilleri de herkesin sahip olduğu haklara sahiplerdir ve bağımsız ve tarafsız mahkemelerde, teminatlî hakimlerce yargılanmalıdırlar. Eğer yasama organı, mahkemelerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını, hakimlerin teminatlarını yeterli görmüyor ise, bu hususları düzeltmek elbette kendi elindedir. T.B.M.M. Meclis Dokunulmazlıkları Araştırma Komisyonu’nun yayınladığı 10/70 sayılı raporda, “yargı bağımsızlığı olmadığı iddiasıyla dokunulmazlıkların kaldırılmamasına”, karar verildiği görülmektedir. Bu ifadenin bizzat kendisi ciddi bir siyasette etik sorunu yaşandığını göstermektedir. TBMM, bir an önce yargıda reform adımlarını atmalı ve yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını hayata geçirmelidir.

Esasen, suç işlediği iddiasının varlığına karşın siyasi, sosyal ve idari yasal koruma kalkanı; hukukun üstünlüğü ilkesine, demokrasi kurallarına ve adil yargılama hakkına da aykırıdır. Dokunulmazlığı kaldırılması gereken bir milletvekili için yargı teminatı yeterli sayılmalıdır. Yargılama ve hüküm verilme, toplumun siyasi ve sosyal istikrarının sağlanması ve siyasete olan güvenin artması demektir. Aksi halde, “milletvekilliğinin bir imtiyaz aracı olarak kullanıldığı düşüncesi”, kamuoyunda pekişecektir. Bu kanı, yolsuzlukla mücadeleyle

onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=27745, 26 Mart 2007. 2 / 224 no’lu, 20/12/2003 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair İçtüzük Teklifi’ne göre ise TBMM üyesinin dokunulmazlığının kaldırılmasını istemesi halinde dokunulmazlığın isteğe bağlı olarak kaldırılması ve dokunulmazlıkla ilgili işlerin üç ay içerisinde sonuçlandırılması öngörülmektedir. Bkz.: Çevrimiçi, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=26047, 26. Mart.2007.

de olumsuz anlamda etkileyecektir. Böyle bir sürecin doğmasına fırsat vermemek gerekir.

Siyasette etik ilkelere hesap verebilirlikle yasama dokunulmazlığı arasında kritik bir bağlantı vardır. Dokunulmazlığın kaldırılmasının Türk siyasetinde etik ilkelere bağlı bir bilincin oluşturulmasına sağlayacağı katkılar göz önünde bulundurularak yasama dokunulmazlığının bir an önce kaldırılması gerekmektedir. Yasama sorumsuzluğu da parlamenterlerce sınırsız bir hak olarak algılanmamalı, bunun sınırı da siyasette etik ilke ve kuralları çerçevesinde açıkça çizilmelidir.⁶⁹

Son olarak şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir;

- Milletvekili adayları dokunulmazlık kalkmasına ihtiyacı olmayan, haklarında herhangi bir soruşturma başlatılmamış, sabıksız, dürüst, bilgili, deneyimli ve idealist kişiler olmalıdır.

- Dokunulmazlıklar sürekli meclis gündeminin son sıralarına atılmaktadır. Bu bir dahaki dönemde de değişecek gibi gözükmemektedir. Senelerdir kamu oyunda dokunulmazlıklarla ilgili büyük tepkiler olmasına rağmen milletvekillerinin bu konuda hiçbir şey yapmamaları durumu devam etmektedir. Bu nedenle dokunulmazlıklar konusu yeni Anayasa çalışmalarının öncelikli konularından biri olmalıdır.

- Yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve güvencesinin garanti altına alınması için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalı ve yargıda etik kuralları yürürlüğe sokularak, yargı mensuplarının da etik davranış ilke ve kurallarına bağlı olarak görevlerini ifa etmeleri sağlanmalıdır.

Türkiye’de temiz toplum özlemi yasama dokunulmazlığının kapsamının daraltılmasını gündeme getirmiştir. Çeşitli uluslararası ve ulusal araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre, TBMM sorunların çözümünde katkısı beklenen veya katkısı gerçekleşen kurumlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Dokunulmazlıklar konusunda kamuoyunda yükselen tepkilere rağmen gerekli adımların atılmaması, hukuk devleti ve temiz toplum beklentilerinin gerçekleşmesi açısından konunun ivedilikle çözümlenmesi gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Yasama dokunulmazlığının kapsamı daraltılmalı ve demokratik bir ülkede olması gerektiği gibi düzenlenmelidir. Gazi olan Meclisimize de yakışanı budur. Unutulmaması gereken şudur: Zaferler Meclis’i değil; Meclis zaferleri doğurmuştur.

⁶⁹ Bkz.: Yüksel, Siyasette Etik.